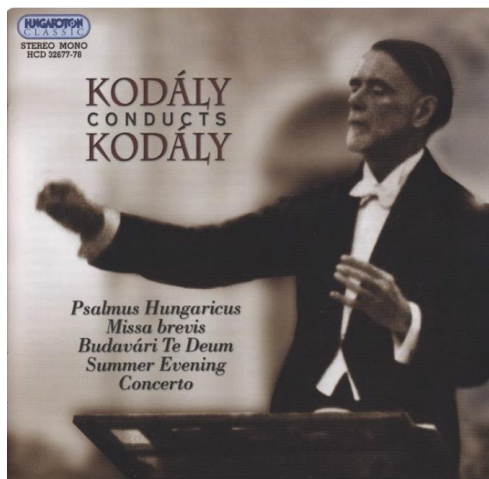

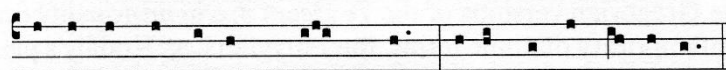
TARDY LÁSZLÓ¹
„VENERANDUM TUUM VERUM ET UNICUM FÍLIUM”
A Budavári Te Deum és a gregorián Te Deum kapcsolódásai

Budavári Te Deum - for solo voices, mixed choir and orchestra (21:58)

Faragó András, Szecsődy Irén, Tiszay Magda, Udvardy Tibor · Faragó András Irén (ének),
Magyar Állami Hangversenyzenekar, Budapesti Kórus, vezényel: Kodály Zoltán
© 2011 HUNGAROTON RECORDS LTD.

Kodály Zoltán gyermekkorában, majd nagyszombati diákévek folyamán az iskolában és a templomban gyakran találkozott a *Te Deum* latin nyelvű gregorián változataival, és jól ismerhette annak magyar nyelvű, egyszerűbb formáját is. Tudjuk, hogy egyes gregorián dallamok, pl. a „Victimae pascali laudes” és a „Dies irae” szekvenciák, az „In paradisum”, „Ego sum” antifónák stb. – Nádasi Alfonz atya emlékei szerint – milyen mély nyomot hagytak benne. Már fiatalon megismerte és megszerette a Katolikus Egyház ősi dallamkincsét, később megtanulta és magába építette a gregorián ének fordulatait, elemeit. Így érthető, hogy amikor a főváros megbízásából 1936-ban *Te Deum*-ot komponált, annak sok-sok mozzanatában ott rejtőzik mindaz, amit a *Te Deum* ősi, gregorián mintáiból és annak újabb magyar formájából magában őrzött:

Ve-ne-rán-dum tu-um ve - rum, et ú - ni-cum Fi - li-um:

1. kotta. Gregorián Te Deum

¹ Megjelent az ÖSSZHANG c. kötetben, amely válogatást tartalmaz Tardy László egyházzenei írásaiból. Szerkesztette: Szalay Olga, Budapest, 2018.

A címbeli szövegrészlet és annak Kodály-műbeli dallama egyúttal idézet a gregorián *Te Deum*ból is (127-131. ütemek):

2. kotta. Kodály Budavári Te Deum, 127-131. ütem

Kodály művében az alábbi versre is – bár annak eredetileg más a dallama – a fenti gregorián dallamot illeszti rá, bizonyára kompozíciós okokból: a kórus által intonált motívumot utóbb átveszi a zenekar, majd ehhez csatlakozik a szoprán és alt szólam által oktávban énekelt dallam: „Sanctum quoque paraclitum Spiritum” / „És áldjuk Veled vigasztaló Szentlelkedet” – szöveggel² (137-140. ütemek):

3. kotta. Kodály: Budavári Te Deum, 137–140. ütem

Az idézetül használt dallammenet nem a kor általánosan ismert gyűjteményéből, a *Liber usualis*ból való. Az abban található mindkét változat (*Tonus solemnis* – ünnepi tónus és *Tonus simplex* – egyszerű tónus) dallama különbözik ettől. A Kodály által felhasznált dallam megtalálható Kersch Ferenc *Sursum corda* című énekeskönyve második kötetének 97. oldalán, valamint a *Graduale Romanum* 1903-as kiadása függelékében, továbbá az újabb, 1972 utáni kiadások 844. oldalán az alábbi címmel: *Juxta morem Romanum*, vagyis a *Te Deum* „római dallam-változata szerint”.

² A Szentháromságot dicsőítő ókeresztény himnuszt korábban Szent Ambrusnak és Szent Ágostonnak tulajdonították, újabban Nicetas püspök (*Nicetas Remesianus*, kb. 335–414) költeményének tartják. A verseket Sík Sándor fordításában idézzük, bár a magyar szöveg azonos helye nem mindig szó szerinti fordítás.

Az alábbiakban arra kívánok rámutatni, hogy a *Te Deum* gregorián formái és dallama, valamint a Kodály műben megjelenő témák és a zenei szerkezet között ennél több – minden bizonnyal nem véletlen – kapcsolat található.

A *Te Deum* gregorián változatainak mindegyike *mi*-tonalításban, *III. modus*ban, mai diatonikus elnevezésünkkel *fríg hangnemben* van. Kodály kompozíciója ugyancsak *E-fríg*, illetve az *E tonális centrum* körül épül fel, akár az indulást (1-6. ütem) és a visszatérést (286. ütemtől), akár a nagy végső zárlatot (410-413. ütemek) vagy az ezt követő szoprán szóló dallamát tekintjük.

A csúcspontok zárlataiban, a további részekhez való kapcsolásban Kodály legtöbbször nem a hagyományos domináns-tonika (V-I) fordulattal él, hanem a fríg hangsorra jellemző, Kodály számára sokkal több feszültséget hordozó *fa-mi*, azaz lefele történő kisszekund lépéssel: a 86. ütemben *fesz-esz-re*, a 124-130. ütemekben *f-orgonapont e-re*, a 324-325. ütemekben *gesz-f-re* lép, mely megismétlődik a 338 –339. ütem között, néhány ütemmel később pedig transzponált formában, *b-a* lépésként. Majd az utolsó nagy csúcspont, a 408. ütemtől zengő *f-orgonapont* – melyet a végletekig feszít a fölötte megszólaló, poláris H-dúr hangzat – a hármassal fordított megfogalmazású unisono „Non confundar in aeternum” / „Ne hagyj soha szégyent érnem” *E* tonalítására oldódik (413-414. ütem).

A 43. ütemben megszólaló fúgatéma a 92. ütemtől a zenekari basszusba kerül, a 100. ütemtől háromszor indulva egyre lejjebb száll a frígre jellemző *e-d-cisz* (*szó-fá-mi*) menettel. (A reprízben ennek megfelelően egy kvinttel mélyebben hangzik *a-g-fisz* hangokon a 260-269. ütemekben).

A gregorián *Te Deum* dallamokat vizsgálva azt látjuk, hogy az alapján recitatív jellegű ének motívumai egy-egy fő-hang körül mozognak. Ez a fő-hang a Tonus solemnis első felében a *lá*, amely a fríg 4. tónus recitáló hangja, a Tonus simplex azonos részében a *dó*, amely a 3. tónus recitáló hangja. (A római módus első részében viszont azt látjuk, hogy váltakozva használja mindkét recitáló hangot, a *dó*-t is és a *lá*-t is, miként a magyar szöveggel énekelt *Te Deum* dallam is.³ Az „Aeterna fac cum sanctis tuis” / „Szenteidhez végy fel égbe” szövegnél mind a három gregorián *Te Deum*-dallamban kiemelt szerepet kap a *fá*-hang, és háromszor is felhangzik a jellegzetes *szó-fá-mi* zárlat.

Kodály a *Budavári Te Deum* elején mindjárt négyeshangzattá kapcsolja össze a hangnemi alaphangot és a három fő-hangot: a *mi* indítás után egy *fá-lá-dó-mi* négyes-hangzatot találunk (*f-a-c-e*) a szóhangsúlyon – „Te Deum laudamus” / „Téged Isten dicsérünk!”. Az akkord fordítása (*dó-mi-fá-lá*) a kórusban a 6.

³ Lásd Zsasskovszky: *Énektár* 499. oldal, illetve *Szent vagy Uram!* 276/a.

ütemben a „confitemur” / „ismérünk” szó hangsúlyán van, majd az indító négyeshangzattal folytatódik a szöveg második verse: „Te aeternum Patrem/Téged, örök Atyaisten” (8. ütem). Végül a darab befejező részében ez a hangzat emeli ki a szóhangsúlyt („in aeternum”) a végső A-dúr zárlatra való rávezetésben is (425–426. ütem.):

Soprano: Te De-um lau - da - - - mus,
 Alto: Te De-um lau - da - - - mus,
 Tenor: Te De-um lau - da - - - mus,
 Bass: Te De-um lau - da - - - mus,

425

ter - num, in æ - ter - - -
 in æ - ter - num. Non con-
 in æ - ter - - - num. Non con-
 in æ - ter - - - num. Non con-fun-dar in æ - ter - num.
 in æ - ter - - - num. Non con-fun-dar in æ - ter - num.

5. kotta

Formailag a gregorián *Te Deum* mindhárom változata és a közismert magyar is nagy háromrészes formának tekinthető:

I. rész: 1–21. versek;

II. rész: 22.-től („*Aeterna fac*” / „*Szenteidhez végy fel égbe*”) a 24. versig;

III. rész: 25.-től „*Per singulos dies*” / „*Minden nap dicsérünk Téged*” – a 29. versig.

Majd a 30. vers, mint kóda zárja a művet, visszaidézve a középrész zenei anyagát.

Kodály műve ugyancsak háromrészes nagy formát mutat, amelynek határait a gregorián *Te Deum* adta háromrészesség mellett a latin szöveg tartalmi-személyi vonatkozásai határozzák meg (a verseket a latin *Te Deum* beosztása szerint számozzuk):

I. rész: 1-15. versek, mely a 13. versig az Atyának énekelt dicsőítéseket tartalmazza a „Patrem immensae maiestatis”-ig („Ó Atyánk, Téged S mérhetetlen nagy fölséged”). A 14-15. vers a Szentháromság másik két személyét dicsőíti két rövid mondatban, mintegy átvezetve a középrészhez. A gregorián dallamidézet előbb a kórusban jelenik meg, majd a zenekarban és a női szólamokban.

II. rész (*Adagio*): a 16-20. versig a Fiú dicsőítése („Tu Rex gloriae Christe”/„Krisztus, Isten Egyszülöttje, Király vagy te mindörökre”, illetve „Iudex crederis esse venturus”/„Onnan leszel eljövendő”). A szövegben ezután a dicsőítés helyébe a könyörgések sora lép: „Te ergo quesumus” / „Téged azért, Uram kérünk.” – Míg a latin szövegű gregorián dallamokban itt nincs dallami váltás, a magyar szövegű *Te Deum* ennél a versnél vált át a mélyebb fekvésű motivikára, mely a könyörgésekhez kapcsolódik. Ez a dallam hordozza a magyar *Te Deum* utolsó mondatát is „Te vagy, Uram, én reményem, ne hagyj soha szégyent érnem.”

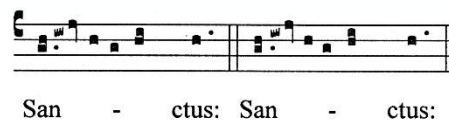
6. kotta

Mivel Kodály ezt őrizhette emlékezetében, ő is itt vált hangulat és zenei forma tekintetében egyaránt. Átalakítja a középrész ritmikájának jelentését. Ott („Tu Rex gloriae Christe” – a 146. ütemtől) a vonósok akkordisméltó trocheusai felett a fúvósok jambusai (tizenhatod felütésekkel) az ünnepélyesség mellett játékosságot is rejtenek; itt („quesumus, subveni” – a 226. ütemtől) a súlyos trocheus ritmus a könyörgést, kérést fejezi ki. Az első *Adagioból* ismert második dallam („Tu Patris sempiternus” – 158-tól) jelentése is az ellentétébe fordul („quos pretioso sanguine” – a 237. ütemtől). Ezzel Kodály már a középrészen belül elindítja a zenei visszatérést. A 22-23-24. versekben az I. rész 9-15. versének zenei anyaga jelenik meg egy kvinttel mélyebben.

III. rész: A 25. vers: „Per singulos dies” / „Mindennap dicsérünk” szöveggel indul, miként a gregorián is. A 28-29. ütemekben szenvedélyes, könyörgés következik („Miserere nostri”/ „Irgalmazz, Uram...”; „Fiat misericordia”/„Híveidhez légy irgalmas...”) A vizsátérésben a „Sanctus, Sanctus, Sanctus” helyén (első rész 32-43 ütem), a zárófúgát megelőzve, egy szenvedélyes könyörgő rész következik („Miserere nostri...”) A fúgátémák vizsátérése fordított sorrendben történik: előbb az első fúga 2. témája jelenik meg: „In te Domine speravi” / „Te vagy, Uram, én reményem” szöveggel (a záró 30. vers első fele – a 350. ütemtől), majd a már sokszor hallott téma: „non confundar” / „Ne hagyj soha szégyent érnem” szöveggel (a 30. vers második fele a 369. ütemtől).

Befejezésül még néhány közös vonás a gregorián *Te Deum* és Kodály műve között:

Az első három vers dallamanyaga mindkét formában szillabikus-neumatikus, azaz minden szótagra 1-2, esetleg 3 hang kerül. Ettől mindkét esetben a *Sanctus* szövegnél („Szent vagy”) találunk eltérést (32-41. ütemek): kottapélda TL 7.

S
A
T
B

San - ctus, San - ctus,

San - ctus, San - ctus,

San - ctus, San - ctus,

San - ctus, San - ctus,

7-8. kotta

A gregorián *Te Deum* solemnis változata ott vált át újabb recitációs dallamformára, ahol Kodálynál is elindul a középrész zenei anyaga („Tu Rex gloriae, Christe” – a 146. ütemtől).

San - ctum quo-que Pa-rá-cli-tum Spí-ri - tum. Tu rex glóri-æ,
Chri-ste. Tu Pa - tris sem-pi-tér - nus es Fí-li-us.

9. kotta

A gregorián Te Deum-ban az „Aeterna fac”-nál történik újabb dallami váltás, amelyben a "szubdomináns" *fá* hang kerül előtérbe. Kodálnál ugyancsak „Aeterna fac” szöveggel indul a középrészen belüli repríz, az első résznel (a 86. ütemtől a hegedűk *esz* tremolójával) egy kvinttel mélyebben, „szubdomináns hangnemben” (248. ütemtől kezdve a hegedűk *asz* tremolójával).

pre - ti - ó-so sánguine re-de - mí-sti. Æ-tér - na fac
cum sanctis tuis in glóri-a nume-rá - ri. Salvum fac pópulum tuum

10. kotta

A gregorián középrész *fa* tonalitása – mely a szövegben kérésekhez kapcsolódik – újra megjelenik a III. rész nagy könyörgésében: „Miserere nostri, Domine” / „Irgalmazz, Uram”:

mi - se - re - re - - - - - re
S mi - se - re - re - - - re no - stri, Do - mi - ne, mi - se - re - re no - stri,
Soli mi - se - re - re - - - re no - stri, Do - mi - ne, mi - se - re - re no - stri,
T mi - se - re - re - - - re no - stri, Do - mi - ne, mi - se - re - re no - stri,
S di - re mi - se - re - re no - stri, Do - mi - ne, mi - se - re - re no - stri,
A di - re mi - se - re - re, mi - se - re - re, mi - se - re - re, mi - se - re - re,
Coro T di - re mi - se - re - re no - stri, Do - mi - ne, mi - se - re - re no - stri,
B mi - se - re - re, mi - se - re - re, mi - se - re - re, mi - se - re - re,
mi - se - re - re no - stri, Do - mi - ne, mi - se - re - re no - stri,

11. kotta

Ennek folytatásaként újabb gregorián elem jelenik meg Kodály művében: a zsoltár-recitáció, az egy hangon történő deklamált szövegmondás:

The musical score consists of three staves. The top staff is for Soprano (S), the middle for Alto (A), and the bottom for Piano (A). The lyrics are:
 S: Fi-at mi-se-ri-cor-di-a tu-a Do-mi-ne su-per nos,
 A: mi - se-re - re, mi-se-re-re, mi-se-re-re, mi-se-re-re,
 A: Fi-at mi-se-ri-cor-di-a tu-a Do-mi-ne su-per nos,
 The score includes dynamic markings 'dim.' and 'rinf.' and a fermata over the final note.

12. kotta.

Befejezésül térjünk vissza a címhez: „Venerandum tuum verum et unicum Fílium”–”A te tiszteletre méltó igaz és egyetlen egy Fiadat” (Pázmány Péter fordítása). Az Egyház – mint „Krisztus titokzatos teste – naponként végzett liturgiájában, igehirdetésében és imájaiban „hordta ki”, teremtette meg a történelem talán legcsodálatosabb egyszólamú dallamkultúráját, a gregorián éneket, mely szépségével és gazdagságával Kodályt is rabul ejtette. Ha tehette, csodálatának, tiszteletének nemcsak szavakban adta kifejezését, hanem zenéjében is. Így, miként fentebb láttuk, ezt tette a *Budavári Te Deum*ban is, amely oratorikus egyházi zenénk egyik csúcspontja.

(2002)